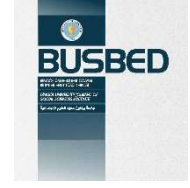

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 10.02.2023
Kabul Tarihi : 24.04.2023

 <https://doi.org/10.29029/busbed.1249924>

TÜRK VE KIZILDERİLİ KÜLTÜRÜNDE TURKUAZ RENK KULLANIMI

Mehmet Ali EROĐLU¹

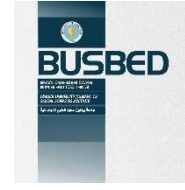
ÖZ

Türk kültür ve sanatının izlerini, benzerliklerini farklı kıtalarda araştırmak amacı ile; farklı tarihlerde alan ve literatür araştırmaları yapılmıştır. Kızılderili kültürünün yer aldığı Amerikan Ulusal Yerli Müzesinde (“National Museum of the American Indian”) incelenen birçok objede; desen, motif, sembol, simgeler, kıyafetler, aksesuarlar ve takılarda turkuaz renginin kullanıldığı tespit edilmiştir. Sınır komşusu olmayan başka bir kıtada, literatürde Türk rengi olarak bilinen bu rengin, Türk kültür ve sanatıyla bağlantısı olup olmadığının tespiti için bu araştırma yapılmıştır. Konuyla ilgili olarak 2015 yılında Amerika kıtasında yer alan Kuzey Amerika’da Arizona, New Mexico, Colorado, Utah, Chinle, Gallup, Hubel, Santa Fe, Shiprock, Ganado ve Albuquerque bölgelerine gidilerek, Kızılderili kültür ve sanatının incelendiği saha araştırması yapılmıştır. Turkuaz renk; Türk sanatında ve Kızılderili kültüründe farklı yerlerde, farklı şekillerde kullanılmış olsa da yükledikleri manada bir paralellik olduğu kanısına varılmıştır. İki toplum da turkuaz rengini kültürlerinin bir parçası yapmıştır. Turkuaz rengine mitolojik anlamlar yükleyerek kutsallaştırmışlardır. Amerika yerlileri için de turkuaz, birçok anlam yüklenen önemli renklerden biridir. Turkuaz renginin, Kızılderililer arasında her zaman prestiji ve gücü temsil ettiğine inanılmaktadır. Navajo kabilesi olarak bilinen Amerika Birleşik Devletleri’nin önemli yerli kabilelerinden biri olan bu toplulukta, turkuaz rengi ve taşları çok yaygındır. Yapılan kaynak araştırmalarında da Kuzey Amerika’daki en büyük Kızılderili yerleşim alanı olan ve rezervasyon alanı olarak adlandırılan bölgede bulunan Amerikan Kızılderililerinin, turkuaz rengini sıklıkla kullandıkları anlaşılmıştır. Araştırma esnasında; Kızılderili kilimlerinde, kıyafetlerinde, mokasen denilen boncuk ayakkabılarda, çantalarda, takılarda ve birçok objenin süslemesinde turkuaz taşının kullanıldığı, turkuaz renkli boncukların da özellikle ayakkabı vb. günlük kullanım eşyalarının süslemelerinde tercih edildiği görülmektedir. Hem Türk, hem de Kızılderili kültür ve sanatında turkuazın, renk olarak da kutsallaştırıldığı anlaşılmaktadır. Kızılderili topluluklarını turkuaz taşı ve rengini sıkça kullanmasının sebebi ise turkuaz taşının dünyadaki çıkarıldığı maden yataklarından bir tanesinin de bu bölgede olmasıdır. Araştırma başlangıcında, Türk rengi olarak literatürde yerini alan bu rengin, ABD kıtasına nasıl gittiği ve niçin kullanıldığı araştırılmak istense de, çıkan sonuç; orada turkuaz taşı maden yataklarının çok olması ile açıklanabilir. Sadece kültürler arasında renksel bir benzerlik gibi görülen bu benzerliğin, iki kültürde de bu renge mistik anlam yüklenmesi şeklinde açıklamak mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Turkuaz, Firuze, Kızılderili, Türk Kültürü, Renk

¹ Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, mehmetalieroglu@akdeniz.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-5576-9333>.

Article Type : Research Article
Date Received : 10.02.2023
Date Accepted : 24.04.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1249924>

USAGE OF TURQUOISE COLOR IN TURKISH AND NATIVE AMERICAN CULTURE

Mehmet Ali EROĐLU¹

ABSTRACT

The color of turquoise, which is identified with Turkish culture and art, has taken part in literature as Turkish color with using in many Turkish communities from Central Asia to the present, in the Seljuk and Ottoman period. The turquoise color, which is generally used in architectural structures, mosques, tiles, ceramics and items using daily was used as turquoise blue in the Ottoman period. In order to search the signs and similarities of Turkish culture and art in different continents, field and literature research was conducted on different dates. It has been determined that the turquoise color has been used in patterns, motifs, symbols, clothes, accessories and jewellery in many objects examined in the National Museum of the American where Indian culture is located (National Museum of the American Indian). This research was conducted to determine whether this color known as Turkish color in the literature has a relation with Turkish culture and art in another continent that doesn't have a border. Related to the subject, field research examining Native American culture and art was conducted in 2015 by visiting the regions of Arizona, New Mexico, Colorado, Utah, Chinle, Gallup, Hubel, Santa Fe, Shiprock, Ganado, Albuquerque in North America, which are located on the American continent. Although the color turquoise has been used in different places and in different shapes in Turkish art and Native American culture, it has been revealed that there is a parallelism in the meaning it imposes. Both communities have made turquoise a part of their culture. They consecrated the turquoise color by attributing mythological meanings. Turquoise is one of the important colors that has many meanings for Native Americans. The color of turquoise has always been believed to represent prestige and power among Native Americans. Turquoise color and stones are very common in this community that is one of the important indigenous tribes of the United States, known as the Navajo tribe. During the research; in the source researches on Native American rugs, clothes, bead shoes called loafers, bags and jewellery, it has been understood that the American Indians, who live in the area called reservation area, which is the largest settlement in North America, frequently use turquoise color and it has been appeared that turquoise Stone has been used in decoration of many objects and turquoise color beads have been preferred especially in the decoration of shoe and daily used objects. It is understood that turquoise is also consecrated as a color in both Turkish and Native American culture and art. The reason why the Indian communities use turquoise and its color frequently is that one of the mineral deposits where turquoise stone is extracted in the world being in this region. Although it is desired to investigate how this color, which took its place in the literature as a Turkish color at the beginning of the research, went to the USA continent and why it was used, the result can be explained by the fact that there are many turquoise Stone mineral deposits there. This similarity that is only seen as a color similarity between cultures can be explained by the mystical meaning of this color in both cultures.

Keywords: Turquoise, Turquois, Native American, Turkish Culture, Color

¹ Assoc. Prof., Akdeniz University, Faculty of Fine Arts, mehmetalieroglu@akdeniz.edu.tr, mehmetalieroglu@akdeniz.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-5576-9333>.

1. GİRİŞ

Renkler insan yaşamının vazgeçilmez bir parçası olarak her daim önemli bir unsur olmuştur. Yaşadıkları coğrafi bölgeye göre çevredeki renkler toplumlara ilham kaynağı olmuşlardır. Bu bazen bir nehir, bazen de bir gölün, bazen de gökyüzünün rengi olmuştur (Kumar, 2016, ss. 119-120).

Turkuaz sözlük anlamı itibari ile “yeşile çalan açık mavi” (Ağakay, 1982, s. 802), şeklinde tabir edilmektedir. Kelime, bazı kaynaklarda “turkuaz” olarak geçmektedir. Orijinali Fransızca “pierretourques” olan kelimenin anlamı hakkında Devellioğlu (1978, s. 321) şunları belirtmektedir; “Türk taşı, mavi renkli süs taşı demektir. Türk mavisini anlamına gelen turkuaz kelimesi kullanılmadan önce, Farsça ‘piruze’ kelimesinden alınan ‘firuze’ kelimesi kullanılmaktadır.”

Büyük bir çoğunluğu turkuaz renginde ve adını da bu renkten alan turkuaz taşının; renk tonları genelde opak, mavi, yeşilimsi, koyu mavi veya beyaz olarak da görülebilmektedir. Yine de sert olmayan yumuşak yapıdaki bu taşın gerçek rengi her zaman kimyasal yapısına bağlıdır. Dünyanın birçok yerinde turkuaz taşı yatakları bulunmaktadır. Bunlardan başlıcaları İran, ABD ve Çin’dir. Bilinen en eski mücevherlerde kullanılan turkuaz taşı, Mısır’da Firavun mezarlarında, İran şahlarının ve Amerikan yerlilerinin şeflerinin mezarlarında görülmektedir. Bunun yanı sıra İslam dünyasında, özellikle camilerin süslemesinde de yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Asya kültür ve yaşamında incelendiğinde ise özellikle Tibet ve Moğolistan’da değer verilen bir taş olduğu bilinmektedir. Çin kültüründe ise nefritten sonra en çok değer verilen taş olarak kabul edilmektedir. İncil’de bu taştan bahsedildiği, Avrupa’da ise 14. yüzyıldan sonra Roma Katolik Kilisesi’nin onaylaması ile popüler olduğu bilinmektedir (Danchevskaya, 2014, ss. 144-145).

Türkçede gök mavisine benzeten bu renk aynı zamanda camgöbeği yeşilini andırmaktadır. Bu taş aynı zamanda, havadaki nem ve su ile teması sonucu yeşile yakın bir tona döndüğü düşünüldüğü için “yaşayan taş” olarak da isimlendirilmektedir (Ethem, 1990, s. 152). İsimlendirmeleri ile birçok farklı kaynaktan, birçok tanım görülmektedir. Bu tanımlara örnek verilecek olursa; “Bu mücevherin, farklı halklar tarafından kendisine karşı özel bir tutum sergileyen birçok başka ‘konuşan’ adı vardır: ‘Doğu’nun gözde taşı’, ‘Tibet’in kutsal taşı’, ‘Mısır firavunlarının kraliyet taşı’, ‘dünyanın gök taşı’. Amerikan Kızılderilileri, ‘yeşil ağacın taşı’, ‘Arap taşı’, ‘Aztek taşı’ vb.” (Danchevskaya, 2014, s. 144).

Turkuaz renginin ve taşının insan psikolojisi üzerinde olumlu etkileri olduğu kabul edilmektedir. Bununla ilgili olarak Risale-i Cevahir-name’de; kişilerin padişahı kızdıracak bir şey yaptığında turkuaz taşı yani firuze hediye ettiğinde, padişahın öfkesinin dinceceğine, her sabah uyandığında bu taşta bakılırsa ömrünün uzayacağına ve gözünün nurunun artacağına inanıldığından söz edilmektedir (Kırbyık, 2007, s. 64). Günümüz dünyasında psikolojik yaklaşımlarda turkuaz rengi için yüksek değişim ve dönüşümlerin simgesi olduğu, dikkati açık, kendini ifade edebilen, onurlu, yardımsever ve her türlü bilgiye açık insan karakterini sembolize ettiği kabul edilmektedir (Eraslan, 2015, s. 30). Fiziksel tedavide etkili olduğu, guatr, akciğer ve kulak rahatsızlıklarında mavi ve türevlerinin kullanıldığı, bunların içinde doğal olarak turkuaz renginin tonlarının da dahil olduğu söylenmektedir (Koloğlu, 2013, s. 17).

Türk ve Kızılderili toplumları; örf, adet, kültürel ve sosyolojik yaşam bakımından birbirine benzer akraba topluluklar olarak değerlendirilebilirler. Sınır komşusu olmayan, aramızda binlerce km mesafenin olduğu bu topluluklarda Türk kültürü ile benzer noktalar oldukça fazladır. Bu çalışmada Türk ve Kızılderili kültüründe sıklıkla karşımıza çıkan turkuaz renk kullanımı incelenmiştir. Navajo rezervasyon alanında yapılan alan araştırmasından elde edilen bilgiler, literatür araştırması sonucunda elde edilen bilgilerle karşılaştırılmış, Türk ve Kızılderili kültüründeki turkuaz renginin kullanım alanları irdelenerek, benzerlik ve farklılıklar ortaya konulmaya çalışılmıştır.

2. Kızılderili Kültüründe Turkuaz Renk

Renklere; toplumlara göre bazen farklı, bazen de benzer anlamlar yüklendiği bilinmektedir. Amerikan yerlileri için de turkuaz, birçok anlam yüklenen önemli renklerden birisidir. Navajo kabilesi olarak bilinen ABD’nin önemli yerli kabilelerinden biri olan bu toplulukta, turkuaz rengi ve taşları çok yaygındır. Navajo yerlilerinde, turkuaz taşının ve renginin mutluluk, şans ve sağlığı temsil ettiğine inanılmaktadır. Cherokee olarak bilinen diğer bir önemli kabilede de kıyafetler, mücevher ve ticari eşyalarda fazlasıyla kullanıldığından söz edilerek, turkuaz taşının “düşmüş gök taşı”, “gök taşı”, “su taşı”, “kutsama taşı” gibi farklı adlarla tanımlandığından bahsedilmektedir (Slowman, 2015).

Turkuazın Kızılderililer arasında her zaman prestiji ve gücü temsil ettiğine inanılmaktadır. Aynı zamanda tanrıların turkuaz evlerde yaşadığına inanmaktadırlar. Apachi inançlarında turkuazın, gökkuşağının sonunda bulunan kabı doldurduğu kabul edilmektedir. Zuni’ler bu rengin, güneşin hayat veren gücü Awonauilona’yı temsil ettiğine inanıyorlardı. Bu sebeple törenlerinde turkuaz rengi; yüz, maske ve vücut boyası kullanıyorlardı.

Turkuazın gücü o kadar büyük görülüyordu ki; atı yoracağına inanıldığı için hiçbir süvari üzerinde turkuaz renk varsa ata binememekteydi (*The Stone and Its Meaning*, t.y.).

Turkuaz taşı, Güneybatı Kızılderililerinin tarih öncesinden günümüze yaşamlarının her alanında etkili olmuştur. Bazıları bu taşı diğer kabilelerden daha fazla kullanmış olsa da, genel olarak tüm kabilelerde az veya çok kullanımı görülmektedir. Yerli mit ve efsanelerinin çoğu turkuaz odaklıdır. Tanrılarında, süs eşyalarına, silahlara ve araç gereçlere, tılsımlara, tıp adamlarından şamanlara kadar her şekilde kullanımı görülmektedir. Turkuazın bu kadar popüler olmasının nedeni olarak tespit edilen birkaç durum söz konusudur. Güneybatıda, yani yaşadıkları bölgede bulunması ve kolay elde edilebilmesi, yumuşak bir yapıda olduğu için kolay işleyebilmeleri ve inançları ile uyumlu olmasının etkili olduğu düşünülmektedir (Tanrısal, 2008, s. 544).

Kuzey Amerika'nın Güneybatı bölgesinde bulunan arkeolojik kalıntılarda birçok mücevhere rastlanmıştır. Özellikle Pueblo Bonito'da turkuaz taşların yoğunlukta olduğu kolye, küpe gibi takılara rastlanmaktadır. 50.000 parça turkuazdan söz edilmesi, turkuaz taşının Anasazi kültürü için para olarak değeri olduğu kanısını oluşturmaktadır. Tespit edilen bir adet sepet, üzerindeki 2.500 turkuaz taşı ile dikkat çekmektedir. Ayrıca tılsım amaçlı yapıldığı anlaşılan, kurbağa şeklinde küçük bir heykel, kuş ve böcek şeklinde kolye uçları bulunmuştur. "Navajo, Zuni, Hopi, Pueblo, Apaçiler ise turkuazı küçük heykellerde ve mücevherlerde yüzyıllardır kullanmıştır." (Danchevskaya, 2014, s. 146)

Tanrısal'a (2008, s. 545) göre; "MS 1540'ta İspanyol temasından önce Hohokam, Moğollar ve Anasazi, Güneybatı'nın tarih öncesi kültürlerinin üç ana bölümüdür. Üçünde de tarım, sulama, çanak çömlek, sepetçilik, dokuma ve taş ve deniz kabuğu takıları bulundu". Burada bahsedilen grupların hepsi için turkuazın önemli olduğu kabul edilmektedir. Hohokamlar'ın Arizona'da Bisbee ve Kingman gibi birçok turkuaz yataklarına erişimleri bulunmaktadır. Elde edilen turkuaz taşlarını; kolye, küpe, boncuk ve kaplama için kullanmışlardır. Genellikle turkuaz taşı ve kabukla süslenmiş mücevherler mezar kalıntılarında da görülmektedir. Çünkü Kızılderililer turkuaz taşının öbür dünyada iyi bir yaşam için gerekli olduğunu düşünmekteydiler (Tanrısal, 2008, s. 545).

ABD'de Arizona eyaleti, turkuaz taşının ana madenin olduğu bölge, Nevada eyaleti ise ikinci ana bölge olarak bilinmektedir. Bu iki bölgede 120'den fazla maden yatağı bulunmaktadır. Ayrıca New Mexico, Arkansas, Alabama, Georgia, Virginia, California, Colorado, Pennsylvania ve New Jersey eyaletlerinde de turkuaz taşı çıkarılmaktadır. Madenlerin birçoğu daha önce Amerikan Yerlileri tarafından işlenmektedir. En eski maden yatağı New Mexico'da Cerillos'tur (Danchevskaya, 2014, ss. 144-145).

Navajo Kızılderililerinin çoğu yetenekli gümüş ustalarından oluşmaktaydı. Genel olarak belirli bir maddi seviyede olan her Navajolu; gümüş kemer ve turkuazla süslenmiş gümüş bilezik, kolye ucu ve gümüş düğmeli geyik derisi tayta sahip olmaktaydı. Atlarını gümüş süslü eyer ve dizginlerle donatıyorlardı. Sahip oldukları bu gümüş mücevherler onların bir çeşit yatırım aracı olarak kabul edilmektedir. Sıkıntıya düştükleri zaman tüccarlara rehin verip, daha sonra tekrar sahip olabilmekteydiler (Curtis, 2006, ss. 102-103).

Turkuaz taşının Amerikan yerlilerinin takılarında kullanıldığı görülmektedir. Bu taş dünyanın birçok yerinde altın ile kullanılırken, Amerikan yerlilerinde sadece gümüş malzeme ile kullanılmaktadır. Meksikalı bir gümüş ustası ile başladığı bilinen gümüş-turkuaz kombinasyonu günümüzde de devam etmektedir (Danchevskaya, 2014, s. 147).

Turkuaz taşı; doğu halkları, Mısırlılar ve özellikle de Kızılderililer tarafından benimsenip özel değer verilen, çevreye bağlı olarak renk değiştirebilen tek canlı mineral olarak kabul edilmektedir. Taştan ve özellikle renginden kaynaklanan durumdan dolayı, Kızılderililer de dahil olmak üzere birçok kültürde efsane ve inançlarla beslenmiş, ibadetlere ilham kaynağı olduğu bilinmektedir. Özellikle Navajo Kızılderililerine ait kayıtlarda, mücevherlerle bağlantılı olarak birçok efsanevi anlatılar bulunmaktadır (Danchevskaya, 2014, s. 144).

Pueblo ve Navajo Kızılderililerinin turkuazı adak olarak Tanrılara sunumda kullandıkları bilinmektedir. Özellikle Zuni kabilesi kadınları; mısırı öğütüp, toz turkuaz ve beyaz kabukla birleştirip tanrılara sunmuşlardır (Ball, 1941, s. 5). Navajolar tarafından; kültür kahramanları olarak bilinen ve adları "değişen kadın", "beyaz kabuklu kadın" ve "Cheyenne'in küçük kız kardeşi" olarak bilinen kahramanlara aynı zamanda "turkuaz kadın" denilmektedir (Erdoes & Ortiz, 1984, s. 4).

Kuzey Amerika'da Navajo, Apaçi, Hopi ve Pueblo topluluklarının mitlerinde turkuazdan bahsedildiği bilinmektedir. Genel olarak taşın hastalıklardan koruyan ve şifa veren, beden ve ruhu koruyan özelliği benimsenmiş olup, yağmur yağmasına sebep olan ve cennetsel saflığın sembolü olarak kabul görmüştür. Örnek vermek gerekirse; Hopi halkı "bir zamanlar dünyanın her tarafını kaplayan sudan turkuaz sayesinde kurtulduğu"na inanmaktaydılar. O yüzden bu taşın sel baskınlarını önleyebilir güçte olduğunu kabul etmişlerdir. Mavi turkuaz gökyüzünü ve erliği temsil ettiği gibi, yeşil olan dişiye ve yeryüzünü temsil etmekte, adak sunularında mısır unu ve turkuazı karıştırmışlardır (Danchevskaya, 2014, s. 146).

Konuyla ilgili olarak; Navajo kabilesinin nasıl ortaya çıktığını anlatan bir mit oldukça dikkat çekicidir. “Yeraltı dünyası olarak adlandırılan Kara Dünya’da ilk erkek ve kadın, biri doğuda diğeri batıda kutsal varlıklar olarak yaşıyordu. İlk erkek olan bir kristali, kadın da turkuaz parçasını yaktığında birleştiler.”(Rall, 2008, s. 26) Burada bahsedilen erkek ve kadının üreyip çoğalması ile Navajo kabilesinin ilk insanların doğduğuna inanılmaktadır.

Navajo çobanları fırtınadan korunmak için turkuaz boncuk takarlardı. Yağmur Tanrısı ve Rüzgâr Ruhlarına dua edilirken suya ve havaya turkuaz taşları atarlardı, çünkü uğultulu rüzgârın bu taşı aradığı düşünülmektedir. Çölde su bulunmak istendiğinde turkuaz renkte çubuklar kullanılmaktaydılar. Navajo mitinde baş tanrıça “Estsanatlehi” (Değişen kadın ve turkuaz kadın) turkuaz damlası veya heykelciği olarak ortaya çıkmıştır. Bu tanrıça; yaratılış, korunma, üretkenliğin ve anneliğin sembolü, ilk altı Navajo klanının atasıdır. Estsanatlehi’n turkuaz olduğuna, batıda turkuaz bir evde yaşadığına, turkuaz ve kabuk takıldığına inanılmaktadır (Danchevskaya, 2014, s. 147).

Görsel 1. Kızılderili kıyafetlerinde ve boncuk ayakkabılarında (Makosenler) turkuaz renk kullanımı (Eroğlu, 2015)

Görsel 2. Kızılderili takı ve aksesuarlarında turkuaz renk kullanımı (Eroğlu, 2015)

Görsel 3. Kızılderili kachina bebeklerinde turkuaz renk kullanımı (Eroğlu, 2015)

Görsel 4. Kızılderili dokumalarında kullanılan turkuaz renk (Eroğlu, 2015)

Görsel 5. Kızılderili kültüründe diğer alanlarda kullanılan turkuaz renk (Eroğlu, 2015)

Görsel 6. Kızılderili kültüründeki kıyafetlerde turkuaz renk (Eroğlu, 2015)

3. Türk Kültüründe Turkuaz Renk

Türk kültürü denildiği zaman, Türklerin Orta Asya'daki köklerine uzanmak ve Orta Asya'dan Anadolu'ya uzanan bu uzun yolculuğun köklü geçmişlerine kadar bakılmalıdır. Ulaşılabilen bilgiler ışığında Türk kültüründe renkler ve özellikle turkuaz rengi ile ilgili bazı kanaatlerin oluşması mümkündür. Çağdaş Türk lehçelerinde kök-gök kelimesi; lacivert, mavi, gök mavisi, açık yeşil, mavimsi, körpe yeşillik rengi, boz ve kül rengine karşılık gelmektedir (Kononov, 2015, s. 197). Türklerde turkuaz renginin etkisinin başlangıcıyla ilgili olarak, yaşadıkları coğrafi koşullar itibari ile çevrelerinde gördükleri ve en çok etkilendikleri renklere biri olduğu söylenebilir. Fakat Türkler için en önemli renklere biri "gök rengi" denilen mavi ve tonlarıdır. Çünkü gökyüzü ve gökyüzündekiler onlar için kutsal olarak kabul edilmektedirler. Gök rengi hem çok sevilme hem de korkulacak bir şey olarak görülmektedir. Bu korkunun saygıdan kaynaklanan bir durum olduğu düşünülmektedir (Ögel, 2000, ss. 57-58).

Türk soyundan olduğu bilinen bir kavimle ilgili Çin kaynaklarında görülen renk ifadeleri dikkat çekmektedir. Bu kavimle ilgili bilgilerin bulunduğu kaynakların, Türklerle ilgili bilinen en eski kaynaklardan biri olduğu kabul edilmektedir. M.Ö. 2. yüzyıla dayanan bir Çin kaynağında; Hun soyuna ve kültürüne ait oldukları bilinen Wu-sun milletine ait insanları tarif edilirken "kırmızı saçlı, mavi-yeşil gözlü" ifadeleri kullanılmıştır (Kafesoğlu, 1997, s. 197). Mavi-yeşil ifadesindeki mavinin gökyüzünden, yeşilin de ağaçlar ve ormanlardan alındığı düşünülmektedir. Nasıl ki gök ve yer birbirini tamamlıyorsa, mavi ve yeşilde aynı ifadeyle Türk mitoloji ve kültüründe birlikte kullanılmaktadır.

Uygurlarda doğunun rengi bazen mavi bazen de yeşil olarak ifade edilmiştir. İslamlaşan Türkler mimari yapılarında göğü simgelediğine inanılan kubbelerde firuze yani turkuaz denilen mavi yeşil karışımı renk sıkça kullanılmaktadır (Çoruhlu, 2002, ss. 191-192). Şaman törenlerinde gök yolunu gösterdiğine inanılan ritüelde, ipin üzerine gök (yeşil), kırmızı, sarı ve beyaz kumaşlar bağlandığı bilinmektedir. Ayrıca doğunun sembolü olması itibariyle, kendilerinin doğusunda kalan Çin'deki ırmağa da 'yeşil ırmak' (yeşil oz) dedikleri bilinmektedir (Genç, 1997, s. 1091).

Göktürklerde "yaşıl kök" olarak ifade edilen, yeşil göğü simgelediğine inanılan, semavi renk anlamına gelen ve doğunun rengi olarak kabul edilen turkuaz rengi, otağın kubbesinin iç kısmını kaplamak için kullandıkları keçelerde de görülmektedir (Esin, 1978, ss. 96-99). Göktürk yazıtlarında yaratılış destanı ile ilgili anlatımlarda öncelikle göğün yaratılmasından bahsedilmekte, yine bu anlatımlarda "mavi gök" ten bahsedilmektedir. "Yukarıda, mavi gök (kök tengri), aşağıda yağız yer yaratıldığında" şeklinde ifadeler yer almaktadır (Ögel, 1995, s. 145-146). Göktürkler dışında birçok Türk toplum ve devletinde turkuaz renge mitolojik ve mistik anlamlar yüklenerek kullanılmaya devam edilmektedir.

Anadolu'da Selçuklular döneminde tasavvuf ehli olan Mevleviler arasında mavi ve gri renk makbul olmuş, Mevlana'nın da duman rengi sarık ve mavi ferace giydiği bilinmektedir. Ayrıca mavi renk Mevlevi geleneğinde matem rengi olarak kabul edilmektedir (Kütük, 2014, ss. 164-165).

M.S. 1100'lü yıllarda imar edildiği tahmin edilen, Erzincan ili Kemah ilçesindeki Mengücek Gazi Kümbeti; Türk kültüründeki kadim turkuaz rengi ile ilgili inanışları yansıtmada iyi bir örnektir. Kümbetin "gök kapısı" temalı inanışlara binaen tek pencere olması, cenazelik ve mescit kapılarının da doğu yönünde olması da kümbetin

sembolik de olsa cennete açılan bir kapı ilişkisi kurduğunun göstergesidir. Firuze yani turkuaz renkli süslemelerin kullanılmış olması da ayrıca dikkat çekicidir (Parla, 2010, s. 284-285).

Gök rengi, mavi-yeşil, firuze ve günümüzde kullanılan turkuaz renginin isim özelliklerinden de anlaşılacağı gibi, Türk kültürünün köklerinin bulunduğu Orta Asya'dan Anadolu'ya uzanan köklü bir geçmişin izleri bu renk ile görülmektedir. Yukarıda belirtilen Mengücek Gazi kümbeti örneğinden de anlaşılacağı gibi turkuaz rengini benimseyip, kutsallaştıran Türkler bunun görsel uygulamalarını mimari eserlerin süslemelerinde de sürdürmüşlerdir. Şerare Yetkin'in (1972, s. 27) Türk çini sanatını incelediği kitabında Anadolu Selçuklu ve Beylikler dönemlerini kapsayan detaylı mimari eser incelemesinde, toplam 64 eserden sadece 4'ünde turkuaz rengi görülmemektedir.

Türk kültüründe; yukarıda bahsedildiği üzere turkuaz renginin başlangıcı ile ilgili olarak gök rengi ile bağlantı kurulması ve bu bağlamda kutsallığının olması düşüncesi, Türklerin İslam'ı kabul etmesinden sonra kutsal yapıları olan kubbelerinde de kendini göstermektedir. Timurlu çini ustaları sırlı çinilerde başka renklerin yanı sıra turkuaz rengini kullanmışlardır (Başkan, 2014, s. 33).

Mimari eserlerde kullanılan turkuaz renginden bahsederken elbette ki çini sanatı hakkında bilgi de vermek gerekir. Çünkü Türk kültüründe turkuaz renginin en yaygın kullanıldığı saha çinilerdir. 12. yüzyıldan itibaren yaygınlaşmaya başlayan cami, minare ve türbe gibi dini yapılarda turkuaz renkli sırlı tuğlalar kullanılmıştır. Bu uygulamanın Büyük Selçuklu ve İlhaneliler dönemlerinde gelişmeye devam ettiği, özellikle İlhaneliler döneminde sırlı tuğla ve mozaik çinilerde turkuaz rengin yaygınlaştığı bilinmektedir. Anadolu Selçuklularında erken dönemde sırlı tuğla kullanılsa da kısa sürede çini kullanımına geçilmiştir. Bu döneme ait en güzel turkuaz çini örnekleri Konya ve civarında görülmektedir. XVI. yüzyıl Osmanlı döneminde çinilerin kalitesi çok yüksek iken, XVII. Yüzyıl'dan itibaren çini üretim merkezinin İznik'ten Kütahya'ya geçmesi neticesinde eski kalitesini yitirmiştir. Buna rağmen turkuaz renginin çinilerde kullanımı her dönem devam etmiştir (Khodjoeva, 2020, s. 8-11).

Mimari eserlerin dışında mücevherlerde de firuze olarak bilinen turkuaz taşı kullanılmıştır. Orta Asya'da 12. ve 13. yüzyıllar arası hüküm sürmüş, günümüz Doğu Türkistan toprakları olarak bilinen coğrafyada Karahanlı Türklerinin takılarında da çoğunlukla turkuaz kullanılmıştır. Selçuklular tarihinden bahsedilen bir anlatımda, Sultan Alp Arslan ile ilgili olarak; Fars memleketini fethettiği zaman, kendisine Istahra Kalesi'nden çıkma, firuzeden yapılmış bir kadeh sunulduğu belirtilmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nda takılarda ve silah süslemelerinde sıkça kullanılan firuze taşı, Nişabur'dan gelmektedir (İrepoğlu, 2019, s. 2).

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşılacağı gibi turkuaz-firuze taşı ve turkuaz rengi Türk kültüründe önemli bir yere sahiptir. Binlerce yıllık bir geçmişi olan Türk kültüründe, Orta Asya'dan günümüze uzanan binlerce yıllık bir sürede çok farklı alanlarda turkuaz renk kullanımının yaygın olduğu görülmektedir. Türk kültürü ile özdeşleşen Avrupa'da da Türk rengi olarak bilinen turkuaz, mimarilerde, çinilerde, seramiklerde, günlük kullanım eşyalarında, savaş aletlerinde ve çeşitli sanat dallarında sıklıkla kullanılan bir renktir. Turkuaz rengin birçok kültürde, kimi zaman süsleme unsuru olarak kimi zamanda anlamsal içerikler yüklenilerek kullanıldığı görülmektedir.

3.1. Türk Kültüründeki Çini ve Seramiklerde Turkuaz Renk Kullanımına Örnekler:

Görsel 7. Selçuklu Dönemi, Minai Teknikli İbrik, 12. 13. yy (Kırtay, 2020, s. 341)

Görsel 8. Selçuklu Dönemi, Turkuaz Sırlı MinaiKase, 12. 13. yy (Kırtay, 2020, s. 341)

Görsel 9. Selçuklu Dönemi, Minai Teknikli Kase (Kırtay, 2020, s. 342)

3.2 Türk Kültüründe Mimarilerde Turkuaz Renk Kullanımına Örnekler:

Görsel 10. Rüstem Paşa Camii Çinileri (İstanbul), (Cangül, 2014)

Görsel 11. Karatay Medresesi (Konya), (Aslanapa, 1989)

Görsel 12. Şehzade Ahmet Türbesi Çinileri (Bursa), (Öney, 1987, s. 136)

3.3 Türk Kültüründeki Minyatürlerde Turkuaz Renk Kullanımına Örnekler:

Görsel 13. Esnaf Alayı, Surname-i Hümayun, 1582 (Çötelioglu, t.y.)

Görsel 14. Süleymaniye Camii Timsalinin Getirilmesi (Akgül, 2016, s. 500)

Görsel 15. Kanuni'nin Has Oda'da Eğlence Meclisi (Diker, 2019, s. 88)

4. SONUÇ

Turkuaz rengi; insanlık tarihinin başlangıcından bugüne kadar yeryüzünde birçok kültür tarafından kutsallık atfedilmiş, ritüellerin vazgeçilmez rengi haline gelmiştir. Batı toplumu turkuazı ticari İpekyolu sayesinde 13. yy'da tanımış ve Türk kültüründe sıklıkla kullanıldığını tespit ettikten sonra da bu renge "turkuaz" adını vererek, dünya literatürüne geçirmiştir.

Türk kültüründe turkuaz rengin tarihinin Orta Asya'ya kadar dayandığı tespit edilmiştir. Birçok kaynaktan da anlaşılacağı gibi; Türklerin gök rengi olarak kastettikleri rengin, turkuaz olduğu anlaşılmaktadır. Türk kültüründe gökyüzü ve gökyüzü elemanları hep kutsal sayılmakta, bu kutsallığın şaman inanç ve gelenekleriyle inilti olduğu görülmektedir. Türk kültürünün, "gök rengi" veya "yaşıl" olarak tabir ettiği turkuaz rengini ne kadar çok benimsedikleri, mimari yapılarda önce sırlı tuğlalar, daha sonra iç mekanlarda çini süslemelerde kullanmalarından anlaşılmaktadır. Turkuaz taşı da takılarda kullanılmış ve şifalı olarak kabul edilmektedir. Turkuaz rengin; her şekilde değer verilen, kutsallık atfedilen ve vazgeçilmez bir renk olduğu anlaşılmaktadır.

Türk kültüründe turkuaz rengin, Anadolu Selçuklu döneminden itibaren birçok mimari yapıda; sırlı tuğlalarda, çinilerde, giysilerde vb. alanlarda sıklıkla kullanıldığı anlaşılmaktadır. Osmanlı döneminde turkuaz rengin mimariden el sanatlarına, silah süslemelerinden günlük kullanım eşyalarına kadar geniş bir yelpazede kullanıldığı anlaşılmaktadır. Aynı zamanda Osmanlı dönemi minyatür kompozisyonlarında da turkuaz rengin kullanımı

görülmektedir. Turkuaz rengin ve buna bağlı olarak turkuaz taşının Osmanlı döneminde “piruze” veya “firuze” olarak tabir edildiği anlaşılmaktadır.

Orta Asya’dan günümüze kadar birçok Türk Devletlerinin ve toplumlarının kültür ve sanatlarında kullandıkları turkuaz renge Kuzey Amerika Kızılderili Yerlilerinin kültür ve sanatlarında da rastlanmaktadır. Kızılderili halkının da bu rengi ve özellikle turkuaz taşını kullandıkları ancak Amerika’nın keşfinden sonra öğrenilebilmiştir. Turkuaz renginin ya da taşının kullanılmasının Kızılderililer için de vazgeçilmez olduğu araştırmalar neticesinde tespit edilmiştir.

Kızılderili kültüründe gökten düşen taş olarak benimsenen turkuaz taşı aslında renginden dolayı kutsallaştırılmıştır. Kızılderili toplulukları için turkuazın sadece basit bir renk ya da taş olmadığı anlaşılmaktadır. Kızılderililerin, turkuaz taşının maden olarak yoğun bulunduğu ve bu taşı çıkarıp işleyebildikleri bir yerde yaşadıkları tespit edilmiştir. Araştırmalar sonucunda; Kızılderili halklarının turkuaz taşını bulmadan önce de bu renge kutsallık atfedip renk olarak süs eşyalarında kullandıkları anlaşılmaktadır. Turkuaz rengini yaşamlarında kullandıkları birçok objede sıklıkla tercih ettikleri görülmektedir.

Birçok Kızılderili kabilesinde; dokumalarda, takılarda, kıyafetlerde ve gümüş ile birlikte aksesuarlarda (bilezik, kolye, küpe, kemer tokası), koşum takımlarında, silah süslemelerinde turkuaz renk ve turkuaz taşının kullanıldığı görülmektedir. Turkuaz taşının aynı zamanda dini ritüellerde de yaygın olarak kullanılan bir obje olduğu anlaşılmaktadır.

Hem Kızılderili hem de Türk toplumlarına bakıldığında; her ne kadar kendi kültürlerine göre bazı alanlarda kullanmış olsalar da, müşterek olarak turkuaz taşını ve buna bağlı olarak turkuaz rengini iki kültürün de sıklıkla kullandığı görülmektedir. Türk ve Amerikan yerli kültürü; turkuaz rengini kutsallaştırmış, bir yaşam şekli ve kültürel karakteristik haline getirmişlerdir. Her iki kültürde de turkuaz renge mistik ve mitolojik anlamlar yüklenerek, farklı alanlarda kullandıkları görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Ağakay, M. A. (1982). *Türkçe Sözlük* (6. Baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Akgül, A. (2016). *Osmanlı-Türk Romanında İstanbul Tasvirleri ve Perspektif Kullanımı*. İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi.
- Aslanapa, O. (1989). *Türk Sanatı*. Remzi Kitabevi.
- Ball, S. H. (1941). The mining of gems and ornamental stones by American Indians. In *Bureau of American Ethnology Bulletin* (Cilt. 128, ss. 1-77).
- Başkan, S. (2014). Timurlu mimarlığında çini süsleme hakkında bir değerlendirme. *Journal of Turkish Studies Dergisi*, 9/16(Özel Sayı), 77-95. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.7425>
- Cangül, C. (2014). *Rüstem Paşa Camii Son Cemaat Yeri Çinileri*. Erişim Tarihi: 15 Eylül 2022, Erişim Adresi: <https://www.canercangul.com/14699/rustem-pasa-camii-son-cemaat-yeri-cinileri/>
- Curtis, E. S. (2006). *The North American Indian*. Erişim Tarihi: 10 Eylül 2022, Erişim Adresi: <https://www.gutenberg.org/files/19449/19449-pdf>.
- Çoruhlu, Y. (2002). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları* (1. Baskı). Kabcacı Yayınevi.
- Çötelioglu, A. (t.y.). *Osmanlı Padişahları*. Erişim Tarihi: 13 Eylül 2022, Erişim Adresi: <https://1001istanbul.com/topkapi-sarayinda-gunluk-yasam-ii/>
- Danchevskaya, O. (2014). *Turquoise in the Life of American Indians* [Bildiri]. 18. Amerikan Yerlileri Sempozyumu, Durant, Oklahoma. <https://www.se.edu/native-american/wp-content/uploads/sites/49/2019/09/NAS-2009-Proceedings-Danchevskaya.pdf>
- Devellioğlu, F. (1978). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat* (Vol. 3. Baskı, 321). Doğu Matbaası.
- Diker, S. A. (2019). *Has Oda ve Teşkilatı* [Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi].
- Eraslan, K. (2015). *Renklerin Kişi ve Toplum Hayatındaki Yeri ve Önemi* (Publication Number 396904) [Yüksek Lisans Tezi, Ondokuzmayıs Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi Veri Tabanı.
- Erdoes, R., & Ortiz, A. (1984). *American Indian Myths and Legends*. Pantheon Books.
- Eroğlu, M. A. (2015). [Fotoğraf Çekimi]. Powwow Festivali, Albuquerque, Amerika Birleşik Devletleri.
- Esin, E. (1978). *İslamiyetten Önceki Türk Kültür ve Tarihi Ve İslama Giriş*. Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Ethem, M. Y. (1990). *A'dan Z'ye Kıymetli ve Yarı Kıymetli Taşlar (Süs Taşları)* (Vol. 2. Baskı). Mars Matbaası.
- Genç, R. (1997). Türk İnanışları ile Millî Geleneklerinde Renkler ve Sarı-Kırmızı-Yeşil. *Erdem Dergisi*, 27. (Özel Sayı), 1075-1110. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/erdem/issue/44394/549425>
- İrepeoğlu, G. (2019). *Turkuaz Gökyüzünün ve Yeryüzünün Mirası*.
- Kafesoğlu, İ. (1997). *Türk Milli Kültürü* (Vol. 16. Baskı). Ötüken Neşriyat.
- Khodjoeva, S. (2020). *Bursa – XIV.-XV. Yüzyıl Osmanlı ve Timurlu çinilerinin Karşılaştırılması* (Publication Number 656620) [Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi Veri Tabanı.
- Kırbyık, M. (2007). Bazı XVI. Yüzyıl Divanlarında Kıymetli Taşlar. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 0(18), 61-75. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sefad/issue/16475/171974>
- Kırtay, K. K. (2020). Selçuklular'a ait nadide bir teknik minai: II. Kılıç Arslan Köşkü örnekleri. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 7(50), 340-347. <https://doi.org/10.18069/firatsbed.589481>
- Koloğlu, D. (2013). *Günümüz Sanatında Renk ve Işığın Dramatik Etkileşimi* (Publication Number 332763) [Yüksek Lisans Tezi, Işık Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi Veri Tabanı.
- Kononov, A. N. (2015). Türk Lehçelerinde Renk Adlarının Semantiği. *Gazi Türkiyat Dergisi* 17(Özel Sayı), 185-204. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/gaziturkiyat/issue/64963/998228>
- Kumar, V. (2016). Study on Turquoise and Bright Sky-Blue Appearing Freshwater Bodies. *International Journal of Geology, Earth & Environmental Sciences*, 6, 119-128. <https://doi.org/10.5281/zenodo.801953>
- Kütük, A. (2014). İslam/Türk Devlet Ve Toplum Geleneğinde Renkler ve Anlamları. *Journal of Turkology*, 24(2 (Özel Sayı)), 133-170. <https://doi.org/10.18345/tm.79780>
- Ögel, B. (1995). *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ögel, B. (2000). *Türk Kültür Tarihine Giriş Türklerde Köy Ve Şehir Hayatı (Göktürklerden Osmanlılara)* (4. Baskı). T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Öney, G. (1987). *İslam Mimarisinde Çini*. Ada Yayınları.
- Parla, C. (2010). Kemah Mengücek Gazi Kümbeti'ne İkonografik Yaklaşım. *Erdem Dergisi*, 58(Özel Sayı), 269-290. <https://doi.org/10.32704/erdem.2010.58.269>
- Rall, D. G. (2008). *Background Information on the Navajo*. A Collection of Curricula for the STARLAB.
- Slowman, C. (2015, 10 Şubat). *Candace Slowman ile söyleşi* [Interview]. Chinle, Amerika
- The Stone and Its Meaning*. (t.y.). Erişim Tarihi: 14 Eylül 2021, Erişim Adresi: <https://www.indianartsandculture.org/whatsnew/&releaseID=292>
- Tanrısal, M. (2008). Sihirli Taş Turkuaz ve Zuni Kızılderilileri. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, 9(Özel Sayı), 543-553. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/turkiyat/issue/16674/521956>
- Yetkin, Ş. (1972). *Anadolu'da Türk Çini Sanatının Gelişmesi*. İstanbul Edebiyat Fakültesi Matbaası.

ÇALIŞMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

ETİK KURUL İZİN BİLGİLERİ

Bu çalışma; 2015 yılında, Amerika Birleşik Devletleri, Navajo rezervasyon alanında yapılan bir alan araştırması olduğundan dolayı etik kurul izni gerektiren çalışmalar arasında yer almamaktadır.

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

1.yazarın araştırmaya katkı oranı %100

Yazar 1: Alan araştırması, alanda tespit edilen materyallerin fotoğraf çekimi, literatür taraması, karşılaştırma.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.